

החזון החברתי של התורה

אם חפצים אתם להבין מהו החזון החברתי של התורה, הביטו בחקיקה נוגדת העוני שלה:

כִּי יִהְיֶה כֶּךָ אֲבִיּוֹן מֵאַחַד אֶחָיֶךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ - לֹא תֹאמַר אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחֶיךָ הָאֲבִיּוֹן! כִּי פֶתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לוֹ, וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטֵנּוּ דֵּי מַחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ. הַשֹּׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לִבְּךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר: קִרְבָּה שְׁנַת הַשָּׁבַע, שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה - וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאַחֶיךָ הָאֲבִיּוֹן, וְלֹא תִתֵּן לוֹ; וְקָרָא עָלֶיךָ אֵל ה', וְהָיָה כֶּךָ חֲטָא. נָתַן תִּתֵּן לוֹ! וְלֹא יֵרַע לִבְּךָ בְּתִתֵּךְ לוֹ, כִּי בְּגִלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה יִכָּרְכֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ. כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיּוֹן מִקִּרְבֵּי הָאָרֶץ. עַל פֶּן אֲנֹכִי מֵצֹנֶךָ לֵאמֹר: פֶּתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לְאַחֶיךָ לָעֲנִי וְלְאֲבִינֶךָ בְּאַרְצְךָ (דברים טו, ז-יא).

על פי פשוטו של מקרא, מדובר כאן בשמיטת החובות בשנה השביעית. אך התורה שבעל פה הרחיבה את חלות הדברים גם לדיני צדקה: מושג המציין נדבנות וחסד, ויחד עם זאת גם הוגנות וצדק חלוקתי. חכמינו פירשו את הביטוי "די מחסורו" כמכוון לצורכי הקיום הבסיסיים: מזון, מלבוש, מעון וכן הלאה.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ואת המילים הבאות בפסוק, "אשר יחסר לו", פירשו כמכוונות גם לאדם שהיה עשיר והתרושש. גם לו צריך לעזור כדי לשמור על כבודו:

אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו [בעצמו] שלשה מילין.¹

כוחו של הסיפור הזה, המובא בברייתא, טמון בעובדה שהלל עצמו היה ידוע בעוניו, ובכל זאת הוא תרם מכספו ומזמנו כדי לעזור לעשיר שאיבד את רכושו להחזיר את כבודו העצמי. היבט כפול זה של הצדקה ניכר בדיניה. מצד אחד, הם מכוונים למאבק בעובדה האכזרית של קיום עוני. אין לאפשר מצב שבו חסרים לאדם צרכיו הפיזיים הבסיסיים. מהצד האחר, דיני הצדקה מגיבים ברגישות מופלאה לפסיכולוגיה של העוני. הוא משפיל, מביך, מביש. לכן פסקו חכמים כי יש לתת צדקה בדרך שתמזער רגשות אלה:

כי הא דרבי ינאי חזייה לההוא גברא דקא דקא יתיב זוזא לעני בפרהסיא, אמר ליה: מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה [תרגום: כשראה רבי ינאי אדם שנותן לעני מטבע זוז בפומבי, אמר לו: מוטב שלא היית נותן לו ומבייש אותו כפי שעשית].²

ידועה הרשימה שערך הרמב"ם ובה שמונה מעלות של צדקה:

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו.

מעלה גדולה שאין למעלה ממנה - זה המחזיק בידו

ישראל שֶׁמֶךְ, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאל; ועל זה נאמר "וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ, גֵר וְתוֹשָׁב, וְיָחִי עִמָּךְ" (ויקרא כה, לה). כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך.

פחות מזה - הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה: כגון לשכת חשאים שהייתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסים ממנה בחשאי. וקרוב לזה: הנותן לתוך קופה של צדקה...

פחות מזה - שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח: כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר ומשליכין המעות בפתחי העניים...

פחות מזה - שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן. כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה.

פחות מזה - שייתן לעני בידו קודם שישאל.

פחות מזה - שייתן לו כראוי ליתן לו, אחר שישאל.

פחות מזה - שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

פחות מזה - שייתן לו בעצב.³

האתיקה הדיוקנית הזאת ספוגה תובנה פסיכולוגית. חשוב לא רק כמה נותנים, אלא גם איך. אנונימיות במתן הסיוע חיונית לשמירה על הכבוד. אסור שהעני יוכך. אין לתת לעשיר להרגיש עליון. אנחנו נותנים לא כדי להתגאות בנדיבותנו, ועוד פחות מכך כדי להדגיש את תלותם של אחרים בנו. אנחנו נותנים כי אנחנו שייכים לברית של אחווה אנושית, ומפני שאת זאת רוצה ה' מאיתנו: כך אנחנו מכבדים את האמון שהוא נתן בנו כשהקנה לנו את עושרנו החולף.

לתשומת לב מיוחדת ראוייה קביעתו של הרמב"ם כי מתן עבודה לאדם, או אספקת אמצעי להקמת עסק, היא הדרגה הנעלה ביותר של צדקה. ההיבט המשפיל בעוני הוא התלות: התחושה של היות נתון לחסדי אחרים. ביטוי חד במיוחד לכך יש בברכת המזון, שבה אנו אומרים "ונא אל תצריכנו, ה' אלוהינו, לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם, כי אם לידך המלאה... שלא נבוש ולא ניכלם לעולם ועד".

על כן, מעשה הצדקה הגדול ביותר הוא זה המאפשר לאדם לפרנס את עצמו. ואם לחדד זאת: הצדקה הגדולה ביותר היא זו המשחררת אדם מהתלות בצדקה. מבחינתו של הנותן, זו דווקא צורת הנתינה שעלותה הכספית היא הנמוכה ביותר. אפשר שהיא לא תעלה לו פרוטה. אך מנקודת מבטו של המקבל היא המרוממת ביותר, כי היא מסירה את חרפת הקבלה. סיוע הומניטרי הוא דבר נחוץ בטווח המיידי, אבל לטווח הארוך חשובות ממנו יצירת מקומות עבודה ומדיניות כלכלית המקדמת תעסוקה מלאה.

עוד פרט הלכתי הראוי לציון מיוחד: גם אדם התלוי בצדקה מחויב לתת צדקה. במבט ראשון הדבר נראה אבסורדי. למה עליי לתת לראובן מספיק כסף כדי שיהיה לו גם מה לתת לשמעון?

הגיוני יותר ויעיל יותר שאתן לשמעון בעצמי. אלא שחז"ל הבינו כי הנתינה היא רכיב חיוני בכבוד האדם. הם עמדו על כך שהקהילה תיתן לעני די כסף שיוכל גם הוא לתרום – מתוך הבנה עמוקה לנפש האדם.

עם ישראל העמיד כלכלנים דגולים רבים, מדיוויד ריקרדו (שג'ון מיינרד קיינס, הכלכלן הבולט בן המאה העשרים, הציג כגדול הגאונים שעסקו בכלכלה), דרך לודוויג פון-מיזס וג'ון פון-ניומן (פיזיקאי שבזמנו הפנוי המציא את תורת המשחקים) עד פול סמואלסון, מילטון פרידמן ואלן גרינספן. 38 אחוז מזוכי פרס נובל לכלכלה הם יהודים. מדוע זה כך? אולי מפני שהיהודים הבינו מזמן שהכלכלה היא ממגדיריה היסודיים של חברה; שמערכות כלכליות אינן חרוטות במבנה היקום, אלא נבנות בידי בני אדם ובני אדם יכולים גם לשנותן; ומתוך כך, שהעוני אינו חוק טבע או גזרה משמיים ואפשר לרכך אותו, להפחיתו ולמזער. הכלכלה איננה תחום־דעת דתי. היא מדע של חולין. אך במעמקי התשוקה היהודית לכלכלה טמון צו דתי:

כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ. עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ לֵאמֹר: פֶּתַח תְּפִתָּח אֶת יָדְךָ לְאֶחִיךָ לְעִנִּיךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאֶרֶץךָ.

סביב שולחן שבת

1. מה ההבדל בין מתן מתנה לבין מתן הזדמנות?
2. מה אתם חושבים על סולם שמונה הדרגות של הרמב"ם? האם הייתם מוסיפים עוד שלבים, או מדרגים אחרת? מדוע? או – מדוע לא?
3. מדוע חשוב איך ניתנת העזרה ולא רק עצם זה שהיא ניתנת?

- 1 כתובות סז ע"ב.
- 2 חגיגה ה ע"א.
- 3 הלכות מתנות עניים י, ז-יד.